
Recenze

Karel Novotný: Relevance subjektivity

Tělo a duše z hlediska fenomenologie afektivity

Praha, Pavel Mervart 2016. 214 s.

Karel Novotný je ve fenomenologické obci znám jako vynikající znalec Husserlovy filosofie a její recepce především ve francouzském myšlení. Právě jeho zásluhou dostala v nedávné době naše odborná veřejnost do rukou dvě významné publikace. Jednak jakousi čítanku francouzské fenomenologie, v níž pod názvem *Co je fenomén? Husserl a fenomenologie ve Francii*¹ najdeme Novotného překlady důležitých statí nejvýznamnějších francouzských fenomenologů: M. Merleau-Pontyho, M. Henryho, M. Richira, E. Levinase, J.-L. Mariona J. Benoista či D. Francka, jakož i jeho rozsáhlý doslov. A dále monografii *O povaze jevů. Úvod do současné fenomenologie ve Francii*,² kde díla většiny jmenovaných francouzských fenomenologů probírá ze systematického hlediska v dalších kontextech (také např. ve vztahu k našemu Janu Patočkoví).

Velkým tématem francouzské fenomenologie bylo už od jejích počátků téma těla, tělesnosti a subjektivity. Husserl, jak známo, zápasil s tím, jak evidovat a pochopit subjekt fenomenologického bádání, a to jak v metodologickém ohledu (jako „produkt“ fenomenologické redukce), tak v ohledu, řekněme, faktickém, jako „nulový bod“ vjemové orientace ve světě, který je zároveň nějak fyzicky tělesný. K tomu se pak družily potíže s vymezením druhého já a tzv. intersubjektivita, jakož nakonec i povahy tzv. přirozeného světa, v němž se naše tělesnost a před-reflexivní subjektivita nějak nachází. Už Husserlovi se v jeho fenomenologických výzkumech objevila nesnáž s jakousi „dvojitou tělesností“, totiž právě s tou, kterou prožíváme jako své já a již nelze jednoduše lokalizovat v reálném světě, a s tou, která má podobu objektivně se vyskytujícího těla, které podléhá i fyzikálním zákonům. Němčina umožnila Husserlovi příhodné pojmové rozlišení: Leib (prožívaná

---

1 Novotný, K. (ed.), *Co je fenomén? Husserl a fenomenologie ve Francii*. Praha, Pavel Mervart 2010.

2 Novotný, K., *O povaze jevů. Úvod do současné fenomenologie ve Francii*. Praha, Pavel Mervart 2010.

tělesnost) a Körper (tělo jako fyzikální objekt). Čeština bohužel takové jednoslovné rozlišení nezná.

Už od prvních reflexí fenomenologie ve francouzském prostředí se do popředí zájmu dostalo právě toto téma: jak pojmout subjekt v této dichotomii (Francouzi rozlišují obě formy tělesné subjektivity pomocí termínů *chair* a *corps*). A Karla Novotného jako výborného znalce francouzské fenomenologie toto téma také dlouhodobě přitahuje. S okruhem svých spolupracovníků získal na ně nejen grant, zorganizoval mnohé konference, redigoval sborníky. Z poslední doby připomeňme například velkou mezinárodní konferenci z roku 2014 v Liblicích, z níž vyšel obsáhlý sborník příspěvků pod názvem *Kontexte des Leiblichen*.³

Texty, které se se problému tělesnosti věnují, se Karel Novotný rozhodl pro českého čtenáře přehledně shrnout do monografie *Relevance subjektivity. Tělo a duše z hlediska fenomenologie afektivy*. Jde sice o souhrn již dříve publikovaných statí (zčásti v zahraničí), Novotný se je nicméně pokouší propojit tak, aby tvořily kompaktní výklad, takže práce chce mít charakter syntetický. Je rozdělena na tři části: v první se seznámíme s Novotného interpretací Husserlovy dichotomie Leib a Körper. V druhé sledujeme rozvíjení tohoto tématu u Emmanuela Levinase. A ve třetí, nejkratší, spíše v jakémsi exkurzu, se Novotný zmiňuje o „oikologické“ fenomenologii H. R. Seppa, který se danou problematikou také zabývá. Doc. Seppovi je ostatně celá publikace dedikována.

Třebaže Karel Novotný vede svůj výklad přehledně a věcně, analýzy, které podniká, budou zřejmě pro méně zasvěcené čtenáře velmi hutné: jde často o detailní rozbor problémů, které předpokládají dobrou znalost fenomenologie. Nemělo by, myslím, význam je v této krátké recenzi znovu reprodukovat. Jde v principu o to, že Husserl sice přišel s klíčovou dichotomií Leib-Körper, s ohledem na své fenomenologické ambice ji však nerozpracoval uspokojivě. Husserlově fenomenologii jde o otázku po konstituci předmětného smyslu v proudu vědomí. Za tím účelem vkládá popis jednotlivých aktů naší vědomé zkušenosti do noeticko-noematické struktury s jasným (a pochopitelným) důrazem na noema: na intencionální pól aktu vědomí, a tedy na korelaci k vnějšímu světu, jejíž „záhadu“ má právě fenomenologie především objasnit. Na „noematické straně“ má pak v logice věci posléze konstituovat jako jeden z předmětů i naše tělo. Jenže v těle se hned a bezprostředně naskýtáme, je podmínkou každé konstituce, takže nemůže být jejím výsledkem. Tělo je nejen položeno před nás, ale je také prožíváno, ba je nám vnuceno okamžikem zrození, je někde umístěno, podléhá tlakům reality, působí na druhé lidi a je jimi postřehováno. Husserl sice o „prožívání“ mluví (odehrává se na noetické straně intencionálních aktů), ale bere je jako příliš abstraktní, „nemateriální“ proces, který spíše předpokládáme, než opravdu zakoušíme.

3 Nielsen, C. – Novotný, K. – Nenon, T. (Hrsg.), *Kontexte des Leiblichen*. Norhausen, Verlag T. Bautz GmbH 2016.

Právě proto je velkým tématem pohusserlovské fenomenologie a zejména Levinase, na nějž se Novotný zaměřuje, jak se tohoto „hutného“ prožívání chopit, jak je evidovat, aniž by se stalo pouhým předmětem reflexe. Levinas se snaží tělo brát jako bezprostřední, nepřekročitelnou danost, jež nás vkládá do reality, která ještě nemůže dávat smysl, rozhodně ne ten, který u Husserla představuje předmětný konstituent intencionálních aktů. A přece tento svět a naše existence v něm nás už nějak určuje, oblažuje či trápí, konfrontuje s neurčitou, ale dramatickou jiností toho, co je nám vnější, ať už je to nezúčastněné „bytí samo“ (zde Levinas opouští Heideggerovu představu, že naše existence má za úkol otevřít a „vystát“ pravdu bytí), nebo druhý člověk, který se tak pro nás stává naléhavou etickou výzvou, a to ještě před jakýmkoliv „morálními“ reflexemi. Tudy se do hry dostává radikálně domyšlený problém intersubjektivní, jehož si byl vědom i Husserl, ale který rozpracoval zjevně nedostatečně právě proto, že neuměl pochopit prožívanou stránku naší tělesnosti. Karel Novotný zná Levinase důkladně, jeho argumentům rozumí a sympatizuje s nimi.

Osobně považuji za velmi zajímavou a záslužnou zmíněnou exkurzi k dílu Hanse Rainera Seppa, kterou Novotný zařadil na závěr své práce jako doplněk k Levinasovým úvahám. Sepp (stručně řečeno) nahlíží na danost tělesnosti jako na „hranici“, jež nás sice nezabavuje konfrontace s levinasovskou jiností bytí a druhého člověka, ale přece jenom působí více „dovnitř“ naší existence. Tato hranice nás jak „uzavírá“, tak vlastně i svérázně „otevřívá“, umožňuje klíčové prožitky vnitřku a vnějšku, přičemž i to, co je nám za „hranicí“ naší tělesnosti zásadně vnější, v prožitcích na náš vnitřek působí a je tak subjektivně osvojováno. Vnější realita musí být prvotně radikálně „jiná“, aby se tím spíše mohla jako mez některých našich prožitků podílet na konstituci našeho já. Tak si vytváříme jakýsi „oikos“, způsob zakotvení a zabydlení ve světě, z něhož se odvíjejí další, už ale odvozené aktivity, v neposlední řadě i „kulturní“ uchopení vnějšího světa, tedy různé podoby „směřování“. Charakter tohoto směrování, který (podobně jako u Heideggera) považuje Sepp za vyprázdňující, manipulativní a příliš utilitárně technicistní, nás, Evropany, v moderní době zplošťuje a ochuzuje: realitu chápeme abstraktně, geometrizujeme ji a po svém uchvacujeme. V některých textech, které Novotný ve svém krátkém exkurzu nepřipomíná, se Sepp pokouší i o konfrontaci s jinými kulturami, například s východními, které nikdy zcela neopustily pozici, v níž si zachováváme kontakt s prožíváním naší subjektivní tělesnosti, a to proto, že nebyly jako Evropané postíženy touhou po „směřování ven“, po „mocenském“, manipulativním nakládání se světem, ale zachovaly si také trvalý zájem o niternost lidské existence, o praktiky usebrání, meditování, zklidnění a naplnění.

Dovolil bych si při této příležitosti krátce zdůraznit, že doc. Hans Rainer Sepp je nejen světově uznávanou kapacitou fenomenologického bádání, ale také neúnavným organizátorem fenomenologického života, nesmírně produktivním editorem a v neposlední řadě pedagogem a tutorem mnoha disertací. Působí již delší dobu

na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, kde se mu právě s Karlem Novotným podařilo vytvořit středisko fenomenologického bádání, jež propojuje pedagogické a badatelské aktivity a představuje exkluzivní instituci evropského rozměru, která už vychovala řadu mladých fenomenologů. Zdůrazňuji to proto, že je s podivem, jak málo je práce doc. Seppa u nás známa a prezentována – v našich filosofických časopisech prakticky nepublikuje a jeho dílo není nijak reflektováno. V tomto ohledu je snaha Karla Novotného aspoň tímto způsobem představit Seppovu fenomenologii velmi žádoucí, tím spíše, když může posloužit i jako poděkování za Seppovu nezištnou a obětavou práci pro rozvoj fenomenologie u nás.

Zásluhou Karla Novotného je, že se v knize *Relevance subjektivity* pokusil o prezentaci problému, který je nejen ve fenomenologii, ale i v dalších filosofických směrech stále nedořešen, ačkoli jeho dramatické uvedení pod dichotomií „tělo-duše“ je patrné už od samotného počátku filosofie v antice. Způsob, jakým konfrontuje Husserla s Levinasem a H. R. Seppem, je v tomto ohledu velmi inspirující a ukazuje vhodně cestu, kudy se mohou další úvahy nést. Na mnoha místech se Novotný nebrání ani vlastním doplňujícím poznámkám.

Za malý kaz na celkovém vyznění knihy považuji ne úplně přesvědčivé spojení původně roztroušených statí do homogenního celku. Novotný dává najevo, že jeho kniha nechce být jen volným přehledem dílčích studií, ale že má být chápána jako jakási syntéza: naznačují to některé stylistické „vyplně“, které odkazují na různé části uvnitř knihy, slibují další postupy nebo připomínají již řečené. Tyto vsuvky do původně oddělených textů jsou však, po mém soudu, jen umělým lepidlem, které ne vždy přesvědčivě drží pohromadě. Leckde prosvítají až příliš zřetelné stopy původní nesourodosti; na s. 92 například najdeme odstavec, který skoro doslova opakuje formulace z odstavce na s. 84. Jsou to samozřejmě maličkosti, které nijak nesnižují závažnost a prospěšnost témat, které Novotný rozpracovává, ochuzuje to nicméně poněkud čtenářský požitek: kdyby byl text psán od počátku jako monografie, snáze by se sledovala výkladová linka, a to jak autorovi, tak čtenáři.

Rád bych na závěr připojil ještě jednu věcnou poznámku: vlastně otázku, která nemá zpochybnit Novotného rozboru, ale spíše ocenit jejich podnětnost. Mám pocit, že všichni tři autoři (Levinas, Sepp a sám Novotný), kteří se nějak ve vzájemné inspiraci snaží překonat neuspokojivé řešení dichotomie Leib-Körper, jak ji svým pokračovatelům zanechal Husserl, přehlížejí ještě jednu roli tělesnosti, jež se nám nabízí k prožívání, ale také k zabydlení ve světě, k uložení do určující pozice, na místo. Všichni správně zdůrazňují roli „vnějšku“, „jinosti“, cizího, neurčitého tlaku reality. Zvládání této naléhavé danosti je nepochybně pro ustavení subjektivity klíčové. Působnost tohoto vnějšku je ale podle mého názoru všude jaksí „beztvará“, netečná, „smysluprázdná“, jak někde Novotný zdůrazňuje, „neproniknutelná“, jak zase říká Sepp, a to, co pro nás vždy až odvozeně znamená, je už věcí našich konstitutivních aktivit, u Husserla snad univerzálních, u Seppa pak například kulturně a historicky podmíněných. Mně se ale zdá, že je tu přece jenom ve hře ještě něco, co nás před-určuje, co nemáme v moci, ale co už dává smysl,

vymezuje základní možnosti všeho dalšího nakládání s realitou, a to už na úrovni smyslovosti a prvotního prožívání. Trápí mě to už delší dobu, ale sám nejsem ještě s to ujasnit si všechny souvislosti. Stručně řečeno jde o to, že tělesnost nás vsazuje do světa tak, že se nám jeho podoba dává v perspektivě, kterou jsme nuceni si rozvírat z místa, kde právě stojíme, což je na první pohled omezující, zkreslující. To je banální zjištění, ale bývá z něho odvozováno málo, totiž zpravidla jen skeptický závěr o tom, že svět a věci v něm nahlížíme v nějakém zorném poli, v nějakém natočení, z nějakého nulového bodu, přičemž tento stav je brán jako permanentní nouze, se kterou se musíme nějak vyrovnávat. Pak právě formy tohoto vyrovnávání určují i povahu jednotlivých kultur.

Já však ve faktu „zkreslení“ či omezení vidím něco jiného, něco, co (snad paradoxně) může naopak nabízet „objektivní smysl“ reality samotné – a spolu s tím i elementy pro jeho re-konstituci, o což nakonec usiloval už starý Husserl. Člověk vskutku stojí v jakémsi „nulovém bodě“ na horizontálně se otevírající ploše. Tuto plochu fakticky „obývá“ s věcmi, jež se mu jeví. Z této plochy pak vykrajuje perspektivní řezy, a to jako vizuální pole, vůči nimž je vnější (perspektivy neobývá, jen je rozvrhuje) a v nichž se před jeho zrakem (a skrze něj) ukládají věci či jejich aspekty do určitých specifických konfigurací. Většinou se soudí, že jevová pole (perspektivní rozvrhy) a konfigurace jevových aspektů, jež se v nich ustavují, mají stejnou dignitu: jsou to „mozaiky“ světa, které musíme nějak dodatečně lepit dohromady, aby daly „smysl“, který může být velmi kulturně podmíněn. Jenže ony konfigurace *nemají stejnou dignitu*, stejný dosah, neumožňují stejnou zkušenost, ale kloubí se do sebe, a to zákonitým způsobem, jemuž se musíme naučit rozumět, chceme-li ve světě obstát, a který vposledu svědčí o povaze věcí samých.

Obvykle používám jeden příklad, který snad situaci lépe objasní: když vidím dvě desky vedle sebe, předpokládám, že stojím v nějakém nulovém bodě a rozevírám nějaké jevové pole, nějaký perspektivní řez, v němž registruji konfiguraci, kterou pak označím jako „rozestup“. Když vidím dvě desky stát za sebou, předpokládám, že stojím v jiném nulovém bodě, rozevírám jiné jevové pole a registruji jinou konfiguraci, které posléze říkám „zákryt“. Samy o sobě jsou to, zdá se, informačně rovnocenné výřezy světa. Vypadá to navíc tak, že rozevřením druhé perspektivy vytěsníme tu první, a že můžeme-li je nějak srovnávat a propojovat, pak vždy až dodatečně, pomocí abstrakce, představivosti či jazyka. Jenže mezi oběma jevovými poli a konfiguracemi, které nabízejí, je zásadní rozdíl, takže nemají stejnou informační hodnotu, nepoukazují na principiálně tutéž vlastnost reality a vyžadují k tomu, aby jim bylo rozuměno, zcela odlišné zkušenosti, tedy i prožívání. To, čemu říkáme „rozestup“, je konfigurace, kterou nejen vidím, ale kterou mohu také zakoušet taktilně (osvojit si ji tím, že do prostoru mezi deskami vejdu nebo vsunu část těla). To, čemu říkáme „zákryt“, je však pouze vizuální konstrukt, který nelze nahmatat („nahmatáme“ vždy jen rozestup).

Přísně vzato, „objektivně“, ve fyzikální realitě, existují vždy jen „rozestupy“, o „zákrytech“ má smysl mluvit jen vůči „vidoucímu vědomí“ nějaké subjektivity. Měli bychom tedy správně říci, že konfiguraci „rozestupu“ víceméně „evidujeme“, zatímco konfiguraci „zákrytu“ konstruujeme. A nedosti na tom: k tomu, abych porozuměl tomu, co je „zákryt“, musím mít nějakou zkušenost s „rozestupy“ – ale naopak to neplatí. Zákryt není „samostatnou“ konfigurací, ke svému „ustavení“ potřebuje „rozestup“: ale přitom rozestup nikam nemizí, vsouvá se do „zákrytu“, neboť zákryt je jeho jevovou formou. Tak se tu prokazuje poměr konfigurací a jevových polí, které jsou do sebe specifický, jednosměrným, ale určujícím způsobem vkloubeny, jedna nese druhou (ale naopak to neplatí), jedna je jevovou formou druhé (ale nikoli naopak), jedna je vizuální konstrukt, druhá je postižitelná také taktilně atp. Ustavení tohoto rozlišení a tohoto poměru je sice částečně věcí našeho tělesného zasazení do světa, ale zároveň odpovídá jevovým dispozicím reálných věcí: rozestup je disponován jevit se jako zákryt, čtvercová deska stolu jako lichoběžník, kruh jako elipsa.

Perspektivních řezů a konfigurací můžeme otevřít nekonečné množství, ale jejich poměr je vždy jen jeden a „táhneme“ ho všude a prapůvodně s sebou, bez ohledu na to, „kam“ momentálně vrháme svůj pohled či „kde“ stojíme ve svém „nulovém bodě“. Pro naši zkušenost se světem je pak klíčová nikoli jen rozličná zkušenost s jednotlivými jevovými poli či konfiguracemi, ale právě zkušenost s jejich prolínáním, to, jak se jim naučíme porozumět jako viditelným strukturám různého dosahu a vázaným k sobě poměrem, který nemůžeme svévolně měnit. Pak už to nabývá dokonce charakteru jakéhosi odkazování, zastupování, re-prezentace, což ale zatím nemá nic společného s diskurzivní či kulturně podmíněnou semiózou. Je to spíše něco, čemu prominentní sémiotik Umberto Eco říká „primitivní segmentace kontinua“ a co se děje ještě nearbitrárně a beze slov.

Realita tedy pro nás není ani na té nejelementárnější rovině naší zkušenosti chaotická, nesmyslná, „neproniknutelná“, neboť vykazuje srozumitelný řád jevových polí a z nich vzešlých konfigurací, řád, jemuž se musíme učit rozumět. Tento řád není dán ani jazykem, ani praktickými ohledy, nýbrž všemu tomu předchází, a přitom už pro nás má „význam“, tvoří klíčové orientační a interpretační vodítko. Snad by se tedy působnost tohoto řádu mohla nějak mezi prožívanou subjektivitu na jedné straně a „neproniknutelnou“ jinost reality na straně druhé vsunout. Tak by se odkrylo další téma, které zajisté nijak nezpochybní předešlé analýzy, ale mohlo by je snad nějak doplnit.